ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL. III, 4 SECTIO H 1969

Z Katedry Socjologii Wydziału Ekonomicznego UMCS
Kierownik: vacat

Jan TUROWSKI

Czynniki psycho-społeczne przenikania postępu technicznego do wsi i rolnictwa

Психо-социальные факторы проникновения технического прогресса в деревню и сельское хозяйство

Facteurs psycho-sociaux de la pénétration du progrès technique à la campagne et à l'agriculture

WSTĘP

Tematem niniejszych rozważań jest próba odpowiedzi na pytanie: jakie są czynniki psychiczne, a więc elementy czy cechy osobowościowe rolników, oraz jakie są czynniki społeczne, a więc układy sytuacji i stosunków międzyludzkich, właściwości oddziaływań społecznych, które sprzyjają lub hamują upowszechnienie się postępu technicznego na wsi i w rolnictwie. Zastrzec się należy, iż tematem analizy są nie czynniki tworzenia postępu technicznego, ale upowszechniania i wdrażania innowacji (nowości) technicznych do wsi i rolnictwa. To wyodrębnienie jest konieczne, gdyż inna jest częściowo problematyka tych dwóch pytań, a nadto bardziej centralny problem w rozwoju rolnictwa stanowi zagadnienie upowszechniania i wdrażania innowacji technicznych niż zagadnienie ich tworzenia, w szczególności w krajach opartych w dużym stopniu na indywidualnym rolnictwie, jak to ma miejsce w Polsce. Oczywiście problematyka obu tematów zazębia się marginalnie, gdyż nie wszystkie innowacje techniczne odkrywane są w instytutach naukowych i placówkach doświadczalnych, ale mogą być też tworzone przez samych rolników — producentów.

Określenia wymaga również pojęcie postępu technicznego w rolnictwie. Postępem jest udoskonalenie techniki wytwórczej w rolnictwie,

jeśli zmniejsza przeciętny koszt na jednostkę produktu, mimo iż ceny nakładów nie ulegają zmianie. Przy czym udoskonaleniem, czy też innowacją może być zarówno zmiana pracooszczędna, jak i kapitało-oszczędna (zarówno w majątku trwałym jak i środkach obrotowych). Mówiąc o poszczególnych elementach postępu (a więc o udoskonaleniach) możemy określać je terminem „innowacji" (nowości), zaś myśląc o kompleksie zmian zachodzących na wsi i w rolnictwie, polegających na wprowadzaniu innowacji usprawniających, udoskonalających lub też dostosowujących wieś (jako zbiorowość lokalną) i rolnictwo (jako dział gospodarki narodowej) do pozostałych „systemów" lub całości industrializującego się i urbanizującego się społeczeństwa socjalistycznego, możemy określać je mianem „modernizacji". Modernizacja więc to stan i stopień upowszechnienia postępu technicznego i jego efekty ekonomiczno-organizacyjne.

Jednakże zakres udoskonaleń zwanych postępem technicznym jest określany co najmniej dwojako: w znaczeniu szerszym obejmuje wszelkie udoskonalenia całości sposobów, środków i metod wytwarzania stosowanych w produkcji rolnej oraz wyższy poziom opanowania ich przez rolników, w znaczeniu węższym zaś obejmuje jedynie wszelkie udoskonalenia w zakresie narzędzi pracy, środków transportu, maszyn i urządzeń stosowanych w produkcji rolniczej. Zakresy te nie dadzą się całkowicie oddzielić od siebie, gdyż wprowadzenie nowej maszyny rolniczej pozwala jednocześnie na udoskonalenia organizacyjne w pracy czy gospodarstwie i stanowi pewien postęp ekonomiczny, powodując bardziej optymalny układ czynników produkcji. Dlatego też w rozważaniach niniejszych traktować będziemy o czynnikach przenikania postępu technicznego w szerszym tego słowa znaczeniu, choć koncentrować się trzeba będzie na czynnikach upowszechnienia głównie narzędzi pracy, maszyn i urządzeń produkcyjnych w rolnictwie.

Próba odpowiedzi na pytanie oparta została na literaturze z zakresu socjologii wsi, a przede wszystkim na wynikach własnych badań przeprowadzonych w latach 1965—1967 w wybranych wsiach województwa lubelskiego, poświęconych problematyce przenikania innowacji do wsi i rolnictwa.[1] Badania te miały charakter monograficznego studium terenowego o cechach ekspertymentu (częściowo *ex nunc*, a częściowo *ex post*). Polegały one na zbadaniu upowszechnienia się innowacji w ośmiu wsiach województwa lubelskiego. Jako obiekty badań wybrane zostały

[1] Praca ta została wykonana na zlecenie Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa Prezydium WRN w Lublinie. Całość badań opracowana została przez Jana Turowskiego i Aleksego Bornusa i znajduje się w druku. Artykuł niniejszy referowany był na konferencji naukowej, organizowanej przez TNOiK w Lublinie.

cztery wsie, uznawane za najbardziej zaawansowane w rozwoju. Były nimi: wieś Żyrzyn w powiecie puławskim, wieś Kopina w powiecie łukowskim, wieś Rożdżałów w powiecie chełmskim oraz wieś Udrycze — Wola w powiecie zamojskim. Dla każdej z tych jednostek osadniczych wybrano wieś słabiej rozwijającą się z danej gromady, do której należała wieś zmodernizowana, a więc wieś Kotliny dla Żyrzyna, wieś Jarczówek dla Kopiny, wieś Strupin Mały dla Rożdżałowa i wieś Dębowiec dla Udrycze — Wola. Ten drugi zespół wsi stwarzał swego rodzaju zbiorowość kontrolną. Wprowadzenie do obserwacji wsi „porównywalnych", „kontrastowych" umożliwiło szersze ujawnienie czynników sprzyjających czy też hamujących przenikanie postępu.[2] W ten sposób analiza czynników przenikania postępu technicznego będzie mogła być przedstawiona jednocześnie na przykładzie współczesnych warunków polskich i regionalnych województwa lubelskiego, co uczyni wywody bardziej zbliżone do zapotrzebowania praktyków.

RÓŻNICE W STOPNIU I ZAKRESIE UPOWSZECHNIENIA POSTĘPU TECHNICZNEGO

Powszechnie znany jest fakt, iż poszczególne regiony w Polsce i poszczególne wsie (a w ich obrębie gospodarstwa i rolnicy) różnią się od siebie zarówno zakresem innowacji technicznych, jakie zostały przyjęte, okresem ich wdrażania oraz tempem przenikania. W badanych wsiach lubelskich postanowiono ustalić dokładniej i według stanu współczesnego te różnice oraz czynniki leżące u ich źródeł. Analiza prowadzona była w obrębie poszczególnych wsi (dwóch wsi z danej gromady) i pomiędzy czterema wsiami zmodernizowanymi (czy też bardziej rozwiniętymi) i czterema wsiami słabiej rozwijającymi się.

We wszystkich zbadanych wsiach okazało się, że w latach 1956—1960—1967 w zakresie upowszechnienia innowacji są one mniej więcej

[2] Źródłami opracowania były przede wszystkim wszelkiego rodzaju materiały i dane istniejące, uzyskane w GRN, PWRN, instytucjach i organizacjach działających na wsi (dane ludnościowe, dane ze spisów, rejestry, sprawozdania, protokóły analiz przeprowadzonych przez specjalistów rolnych, protokóły z posiedzeń władz różnych organizacji itp.). Następne źródło stanowiły dane uzyskane w tak zwanych wywiadach informacyjnych, przeprowadzonych według podwójnego kwestionariusza z 10 informatorami w każdej wsi, zmierzającymi do inwentaryzacji nowości, jakie w każdej wsi zostały wprowadzone w latach 1956—1960 do 1967 i wyjaśnienia przebiegu ich upowszechnienia. Następnie przeprowadzono około 300 szczegółowych wywiadów w rodzinach i gospodarstwach według rozbudowanego i szczegółowego kwestionariusza oraz wielorakie wywiady wolne i obserwacje. W badaniach brał udział zespół pod kierunkiem J. Turowskiego, a w skład jego wchodzili: mgr Aleksy Bornus, mgr Józef Styk, mgr Mieczysław Kieller, dr Marceli Wnęk i ekipa ankieterów.

na jednakowym poziomie tylko w zakresie stopnia upowszechnienia trzech innowacji, a mianowicie: upowszechnienia nowej rasy hodowlanej (przeciętnie 3/4 gospodarstw we wsiach zmodernizowanych i opóźnionych), wymiany ziarna kwalifikowanego pod zasiew (przeciętnie około 90% gospodarstw) i chemicznego zwalczania szkodników i chwastów (przeciętnie około 90% gospodarstw w obu typach wsi).

Natomiast w zakresie stopnia upowszechnienia pozostałych innowacji występowały duże różnice między zbadanymi wsiami. Można je zilustrować stopniem upowszechnienia np.: silosów, budową nowoczesnych obór i stopniem upowszechnienia orki traktorem. W tym dochodzeniu posługiwać się będziemy wynikami wywiadów przeprowadzonych w 151 gospodarstwach wsi zmodernizowanych i w 134 gospodarstwach wsi słabiej rozwijających się, wynikami wywiadów przeprowadzonych wśród 10 informatorów w każdej wsi oraz danymi obiektywnymi.

Jeśli chodzi o wprowadzenie innowacji w postaci budowy silosów stwierdzono we wsiach zmodernizowanych, iż ponad 50% respondentów urządziło je w swoich gospodarstwach, natomiast we wsiach opóźnionych znalazły się one tylko w gospodarstwach 20,9% respondentów. Oddaje to w pełni tabela 1.

Tab. 1. Upowszechnienie silosów w gospodarstwach respondentów (285) obu typów wsi

Généralisation des silos dans les fermes des répondeurs (285) des deux types de villages

Posiadają w swym gospodarstwie silosy	Wsie zmodernizowane		Wsie opóźnione	
	w l.b.	w %	w l.b.	w %
tak	81	53,6	28	20,9
nie	57	37,7	101	75,4
brak danych	13	8,7	5	3,7
Razem	151	100,0	134	100,0

Wystąpiły też duże różnice i kontrasty między poszczególnymi wsiami. Dane obiektywne uzyskane od informatorów w poszczególnych wsiach oraz dane prezydium GRN potwierdzają ustalenia dokonane na podstawie wywiadów w poszczególnych gospodarstwach. W Kopinie do 1967 urządzonych było 40 silosów, w Jarczówku około 20. W Żyrzynie urządzonych było około 60 silosów, w Kotlinach nie było ani jednego. W Udryczach silosy istniały w około 50 gospodarstwach, w Dębowcu

tylko w 16 gospodarstwach. W Rożdżałowie urządzono silosy cementowe w 22 gospodarstwach, a w Strupinie Małym — tylko 1 silos.

Wyraźne różnice ujawniają się również na przykładzie orki traktorem i jej upowszechnienia w obu typach wsi (tab. 2).

Tab. 2. Stosowanie orki traktorem w relacji respondentów
Application du labourage à tracteur dans la relation des répondeurs

Stosują orkę traktorową	Wsie zmodernizowane		Wsie opóźnione	
	w l.b.	w %	w l.b.	w %
tak	101	66,9	41	30,6
nie	47	31,1	84	62,7
brak danych	3	2,0	9	6,7
Razem	151	100,0	134	100,0

Ogólnie więc około 2/3 respondentów stwierdziło stosowanie orki traktorem we wsiach zmodernizowanych, a we wsiach opóźnionych około 1/3 respondentów. Kontrasty w poszczególnych zespołach wsi porównywane ze sobą są różne. Dość duży kontrast występuje między wsiami: Udrycze i Dębowiec (w Udryczach — 58,5%, zaś w Dębowcu — 36,6%), w Żyrzynie i Kotlinach kontrast był jeszcze silniejszy (w Żyrzynie — 91,2% respondentów, a w Kotlinach — 33,3%), również silny kon-

Tab. 3. Stopień upowszechnienia nowoczesnych obór w gospodarstwach 285 respondentów z obu typów wsi
Degré de généralisation des étables modernes dans les fermes de 285 répondeurs des deux types de villages

Wybudowali lub budują nowoczesną oborę	Wsie zmodernizowane		Wsie opóźnione	
	w l.b.	w %	w l.b.	w %
tak	72	47,7	52	38,8
nie	63	41,7	58	33,3
brak danych	16	10,6	24	17,9
Razem	151	100,0	134	100,0

trast wystąpił w zespole wsi: Rożdżałów i Strupin Mały (w Rożdżałowie — 97,5%, zaś w Strupinie Małym — 42,9% respondentów), natomiast niewielki kontrast wystąpił między Kopiną i Jarczówkiem (w Kopinie — 19,4%, zaś w Jarczówku — 18,7% respondentów).

Porównanie gospodarstw w 8 zbadanych wsiach dowodzi, iż prawie połowa respondentów we wsiach szybciej rozwijających się albo wybudowała, albo buduje murowane obory, zaś we wsiach opóźnionych stwierdzają to respondenci w 38,8%. W tym zakresie również występują kontrasty między wsiami w obrębie porównywanych zespołów.

Analiza pozostałych innowacji z zakresu produkcji rolnej dowodzi również, że we wsiach zmodernizowanych są one z reguły bardziej upowszechnione wśród gospodarstw wsi zmodernizowanych niż wśród gospodarstw wsi słabiej rozwijających się.

Niezależnie od stopnia upowszechnienia innowacji obserwujemy jednocześnie różnice w zakresie i rodzajach innowacji, które przeniknęły do gospodarstw tych wsi. Dotyczy to przede wszystkim innowacji: z dziedziny nowych rodzajów upraw i zabiegów agrotechnicznych, z dziedziny narzędzi produkcji i z dziedziny uporządkowania i organizacji pracy w zagrodach i gospodarstwach. Brak miejsca nie pozwala na omówienie tych różnic. Ograniczymy je jedynie do ukazania stopnia mechanizacji gospodarstw.

We wsiach słabiej rozwijających się obserwuje się (jeśli wieś nie jest zelektryfikowana, jak to ma miejsce w Jarczówku) — jeszcze bardzo silnie utrzymywanie się tradycyjnych narzędzi rolniczych. Nie wkracza również nowy sprzęt rolniczy do zabiegów specjalnych, nie używa się cięższych maszyn rolniczych, które mogą być inwestowane tylko zbiorowo przez kółko rolnicze. W Kopinie natomiast wprowadzone są takie narzędzia pracy, jak: sortowniki do ziemniaków, zaprawiacze do nasion (3), śrutowniki, narzędzia do roztrząsania obornika itp. Tymczasem w Jarczówku brak tych wszystkich narzędzi, siew jest w zasadzie ręczny, omłoty dokonywane są w większości przy użyciu młocarń kieratowych i stosowana jest również młocka cepem. W największym stopniu ze wszystkich wsi porównywanych ze sobą rolę organizatora i inicjatora wprowadzania innowacji w zakresie narzędzi produkcji odgrywa kółko rolnicze w Udryczach. Jak dotychczas, niezależnie od maszyn i narzędzi istniejących już wcześniej we wsi, wprowadzone zostały nadto: dwie wiązałki, siewniki nawozowe, opylacze traktorowe, śrutowniki, wialnie traktorowe, dwa rozrzutniki wapna itp., niedostępne i nie wprowadzone w Dębowcu.

Zestawienie maszyn w każdej wsi, jak również obliczenie maszyn przypadających na 100 ha użytków rolnych w każdej wsi, wykazuje, że najwyższym stopniem mechanizacji charakteryzuje się wieś Rożdżałów, która w zakresie średnich plonów uzyskała drugie miejsce na skali porównywania ze sobą wszystkich zbadanych wsi, następnie — Udrycze, które w skali średnich plonów uzyskały czwarte miejsce, dalej — Ko-

pina, która uzyskała w skali plinów pierwsze miejsce. Ze wsi zmodernizowanych, jeśli chodzi o wskaźnik średnich plonów, tylko Żyrzyn w zakresie mechanizacji znalazł się na niskim — przedostatnim miejscu. Przedstawia to tabela 4.

Tab. 4. Stopień mechanizacji rolnictwa i miejsce każdej wsi na skali
Degré de mécanisation de l'agriculture et place de chaque village sur l'échelle

Nazwa wsi	Żniwiarki	Wiązałki	Kopaczki	Siewniki	Kosiarki	Traktory	Silniki	Ogólna ilość pkt	Miejsce wsi na skali
Rożdżałów	1,2	4,1	10	10,7	10	0,7	4	40,7	1
Udrycze	—	1,5	3	6,0	5	1,0	4	20,5	2
Kopina	0,6	—	6	7,0	2,1	—	4	19,7	3
Dębowiec	0,7	—	2	2,5	5,0	—	8,2	18,4	4
Strupin Mały	2,4	2,2	3,5	5,0	2,5	—	2,5	17,6	5
Jarczówek	0,7	0,7	4,0	3,0	3,1	—	1,7	13,2	6
Żyrzyn	0,1	—	2,0	1,8	0,8	0,6	1,2	6,5	7
Kotliny	—	—	—	1,7	0,3	0,2	1,0	3,1	8

Ostatnią dziedziną, w której obserwuje się przenikanie innowacji nie praktykowanych albo praktykowanych w niewielkim jeszcze zakresie we wsiach słabiej rozwijających się, jest porządkowanie zagrody i reorganizacja pracy w gospodarstwie rolnym i przy pracach podwórkowych.

W rezultacie większego stopnia upowszechnienia wszystkich innowacji (z wyjątkiem trzech elementarnych) oraz szerszego zakresu wprowadzonych innowacji 4 wsie — Rożdżałów, Kopina, Udrycze, Żyrzyn — uzyskały wyższy poziom modernizacji od pozostałych. Okazało się jednocześnie, iż modernizacja czy zastój wsi i gospodarstw rolnych przejawiają się i są w aspekcie obiektywnym uchwytne w trzech płaszczyznach, a mianowicie: w płaszczyźnie ekonomicznej (wydajności produkcji), mechanizacji pracy, w płaszczyźnie społecznej w postaci oparcia współdziałania ludności na formalnych związkach i zrzeszeniach oraz w płaszczyźnie „komunalnej", tzn. w zakresie korzystania z różnych rodzajów wspólnych urządzeń we wsi. Stopień modernizacji daje się wyrazić jednocześnie wskaźnikami „syntetycznymi", kumulującymi szereg innych zmian zachodzących nawet w sferze życia kulturalnego ludności. Takimi wskaźnikami okazały się: wskaźnik wysokości plonów głównych płodów rolnych (4 zbóż z ha), wskaźnik przeciętnej mleczności krów, wskaźnik pogłowia bydła i trzody chlewnej, wskaźnik stosowania nawożenia mineralnego w kg NPK na 1 ha, wskaźnik mechanizacji mierzony ilością sprzętu mechanicznego na 100 ha użytków rolnych, a obejmujący ilość najważniejszych narzędzi i maszyn rolniczych (żniwiarek, wiąza-

Tab. 5. Wskaźniki i stopień modernizacji zbadanych wsi
Indices et degré de modernisation des villages examinés

Wskaźniki *	Zbadane wsie							
	Kopina	Jarczówek	Żyrzyn	Kotliny	Rożdżałów	Strupin Mały	Udrycze Wola	Dębowiec
Wskaźniki przeciętnych plonów 4 zbóż z 1 ha uzyskanych w r. 1967 — w ilości punktów obejmujących ilość q z ha	17	15	20	19	20	18	20,4	17
Wskaźnik przeciętnej mleczności krów — w ilości punktów, obejmujących 2 pierwsze cyfry przeciętnej mleczności w ciągu roku	26	19	22	21	25	18	18,3	20
Wskaźnik pogłowia bydła i i trzody chlewnej na 100 ha użytków rolnych — w ilości punktów otrzymanych z podziału wartości wskaźnika pogłowia przez 10	16,7	16,1	15,7	12,1	10,6	12	11,6	12
Wskaźnik mechanizacji pracy we wsi — w ilości punktów odpowiadających ilości najważniejszych maszyn przypadających na 100 ha użytków rolnych	19,7	13,2	6,5	3,1	40,7	17,6	20,5	18,4
Wskaźnik nawożenia mineralnego w ilości punktów odpowiadających ilości kg NPK wysianych na 1 ha podzielonych przez 10	6,6	6,6	5,8	5,7	6,7	3,8	7,6	6
Wskaźnik instytucjonalizacji = ilość członków KR × ilość lat istnienia KR, podzielona prze ilość mieszkańców + ilość członków KGW × ilość lat, podzielona przez ilość członków i ta suma razy 10 **	26,0	9,0	10,9	5,2	25,1	7,3	21,3	1,5
Razem	112,0	78,9	80,9	66,1	128,1	76,7	99,4	74,9
Miejsce na skali	2	5	4	8	1	6	3	7

* Wskaźniki obliczone zostały na podstawie danych z r. 1967 uzyskanych ze spisu rolnego, Prezydiów GRN, oraz ustaleń specjalistów, dokonanych na koniec 1967 r. i zawartych w dokumencie sporządzonym dla każdej wsi p.n. „Ocena aktualnego stanu gospodarki rolnej w...".

** Skrót „KR" oznacza Kółko Rolnicze, a skrót „KGW" oznacza Koło Gospodyń Wiejskich.

łek, kopaczek, kosiarek, traktorów, siewników, silników spalinowych i elektrycznych, stanowiących własność indywidualną lub własność kółka rolniczego) oraz wskaźnik tak zwanej instytucjonalizacji, to znaczy stopnia zorganizowania się mieszkańców danej wsi.[3]

Stosując takich sześć wskaźników ustalono stopień modernizacji zbadanych wsi, wyrażony w ilości punktów, w wyniku której to oceny wieś Rożdżałów zajęła pierwsze miejsce na skali modernizacji, Kopina — drugie, Udrycze — trzecie, Żyrzyn — czwarte, Jarczówek — piąte, Strupin Mały — szóste, Dębowiec — siódme i Kotliny — ósme (tab. 5).

Czym wytłumaczyć te różnice między wsiami i między gospodarstwami, zachodzące w zakresie i stopniu upowszechnienia postępu technicznego?

ROLA CZYNNIKÓW INFRASTRUKTURALNYCH I OBIEKTYWNYCH WARUNKÓW LOKALNYCH

Gdy analizujemy czynniki przenikania postępu do wsi i rolnictwa, to niewątpliwie zasadniczą rolę odgrywają uwarunkowania infrastrukturalne, które w polskich warunkach sprowadzić można do wpływu uprzemysłowienia kraju i polityki rolnej państwa na modernizację gospodarstw rolnych. Industrializacja kraju wpływa na przenikanie postępu technicznego do wsi i gospodarstw w sposób bezpośredni i pośredni. Bezpośrednie oddziaływanie dokonuje się przez odpływ ludności ze wsi do miast i ośrodków przemysłowych, gdyż powoduje konieczność zastępowania w rolnictwie pracy żywej przez pracę uprzedmiotowioną w drodze wprowadzania mechanicznych narzędzi i środków produkcji. Ale ten wpływ jest powszechny i oddziałuje na wszystkie wsie. Tylko częściowo może powodować różnice w stopniu i zakresie przenikania postępu do wsi, np. w rejonach intensywnie uprzemysłowionych i wsiach podmiejskich w stosunku do wsi rolniczych, zarówno przez tworzenie lokalnego rynku zbytu, jak też przez nadmierny odpływ ludności młodej

[3] Zaproponowane wskaźniki (mierniki) po sprawdzeniu mogą być wykorzystane w szerszej praktyce zarówno w ocenie modernizacji całych wsi, jak i poszczególnych gospodarstw. W tym ostatnim przypadku wskaźniki winny być ustalane w stosunku do 1 ha użytków rolnych, a wskaźnik instytucjonalizacji winien określać przynależność i okres przynależności głów rodzin do organizacji społeczno-zawodowych, działających na wsi. W rejonach i gospodarstwach wyspecjalizowanych wskaźnik wydajności głównych ziemiopłodów winien objąć nie tylko wydajność 4 zbóż z ha, ale również (albo nawet wyłącznie) wydajność ziemiopłodów charakterystycznych dla tej wyspecjalizowanej produkcji. Zdaniem autora wprowadzenie niewielu nowych danych w spisach rolnych umożliwiłoby wykorzystanie tego źródła w przyszłości do analiz modernizacji rolnictwa i gospodarstw rolnych w skali kraju, regionów i poszczególnych wsi.

i pozostawanie w takich wsiach wyłącznie ludności starszej, często niezdolnej do pracy i nie nastawionej na żadne zmiany. Ale i w tym zakresie wpływ ten nie jest jednoznaczny i zależy od działania innych jeszcze czynników skoro z jednakowo daleko położonych wsi (Kopiny i Jarczówka) Kopina wyprzedziła swą sąsiednią wieś w zakresie upowszechnienia postępu technicznego. Z drugiej zaś strony wieś Żyrzyn (położona o około 12 km od puławskich Azotów), w której zarobkowanie poza rolnictwem obejmuje około 90% rodzin zamieszkałych we wsi, jest wsią zmodernizowaną (chłopi robotnicy upowszechniają postęp techniczny), gdy tymczasem we wsi Strupin Mały odległej o około 3—4 km od Chełma Lubelskiego i cementowni chełmskich, choć zatrudnienie poza rolnictwem jest również powszechne, rolnictwo jednak ulega degradacji.

Bezpośrednie oddziaływanie na przenikanie innowacji technicznych do wsi i rolnictwa dokonuje się również przez rozwój przemysłu rolno-spożywczego, rozwój przedsiębiorstw obsługujących rolników, przez organizacaję spółdzielczego i państwowego aparatu skupu i zaopatrzenia. Im bardziej wieś znajduje się pod silnym oddziaływaniem tego wpływu, tym bardziej dokonuje się specjalizacja produkcji rolniczej i profesjonalizacja pracy indywidualnego rolnika, co związane jest jednocześnie z koniecznością wprowadzania innowacji i odstępowanie od tradycyjnych wzorów gospodarowania. Zbadane wsie znajdowały się w zasadzie pod jednakowym wpływem tego oddziaływania i nie tłumaczą różnic w ich stopniu modernizacji, ale ukazują ten wpływ inne badania, przedstawione w pracach B. Gałęskiego, czy też badania w rejonie Milejowa w województwie lubelskim, przedstawione w publikacji na ten temat.[4]

Socjalistyczna industrializacja kraju, związana z planową gospodarką, oddziałuje jeszcze na przenikanie postępu do wsi i rolnictwa w sposób bezpośredni przez system kontraktacji. Wpływ kontraktacji na postawy w stosunku do rolnictwa i wzory gospodarowania jest wielostronny. Przede wszystkim zmusza rolników do współdziałania z instytucjami rolniczymi, stosowania się do odpowiednich wymagań i terminów, do wprowadzania metod i sposobów uprawy, pielęgnacji i zbioru płodów — określonych umowami, przyśpiesza utowarowienie gospodarstwa rolnego, zmusza do analizowania opłacalności produkcji i racjonalno-celowego działania. Wpływ kontraktacji tłumaczy w pewnym stopniu różnice w zakresie modernizacji poszczególnych wsi, szczególnie zaś tych,

[4] Por. B. Gałęski: *Chłopi a zawód rolnika*, Warszawa 1963 oraz J. Turowski: *Przemiany wsi pod wpływem zakładu przemysłowego. Studium rejonu Milejowa*, Warszawa 1964. W syntetycznym ujęciu przedstawia ten wpływ i inne skutki społeczne technicznej modernizacji rolnictwa R. Turski w pracy: *Społeczne aspekty technicznej modernizacji rolnictwa*, „Roczniki Socjologii Wsi". 1968, t. VI.

w których powstały tak zwane zamknięte rejony kontraktacji, jak np. ziemniaka sadzeniaka w Kopinie i Udryczach. Rolnicy tych wsi są „otwarci" na wszelkie zmiany, jakie wprowadzane są przez służbę rolną w zakresie uprawy gleby, nawożenia, zabiegów agrotechnicznych, stosowania nowego sprzętu rolniczego do uprawy kontraktowanych roślin. Rolnicy kontraktujący wykazują również większą gotowość korzystania ze szkolenia rolniczego i poradnictwa. Kontraktacja zapewnia rolnikom zarówno odbiór płodów, jak i bardziej opłacalne ceny, i w ten sposób umożliwia jednocześnie odkładanie części dochodu rolniczego na inwestowanie, co jest niezbędnym warunkiem upowszechniania innowacji technicznych.

Pośredni wpływ uprzemysłowienia kraju i polityki państwa na przenikanie innowacji do wsi i rolnictwa dokonuje się przez działanie systemu cen, przez podaż środków produkcji dla rolników zarówno w postaci parku maszynowego i narzędzi rolniczych, jak i nawozów mineralnych czy też materiałów budowlanych, które warunkują wprowadzenie wielu innowacji czy też nawet są nimi. Ważną rolę odgrywa zorganizowanie i utrzymywanie państwowej służby rolnej, organizacja kredytu rolnego, rozbudowa sieci dróg oraz rozbudowa szkolnictwa i masowych środków przekazu kultury. Większy lub mniejszy dostęp wsi i poszczególnych gospodarstw do tych środków wpływa również różnicująco na zakres i tempo przenikania postępu. Tak np. zorganizowanie zaopatrzenia Żyrzyna i Kopiny w materiały budowlane w ramach przystąpienia tych wsi do konkursu „Zmieniamy oblicze wsi lubelskiej" — umożliwiło rolnikom tych wsi przeprowadzenie wielu zmian modernizacyjnych w zakresie zabudowań i zagrody, które nie mogły zajść tak szybko i w takim zakresie w pozostałych wsiach, ale dokonywały się one również w Rożdżałowie, który przystąpił do konkursu w późniejszych latach. Jednakże fakty te nie tłumaczą wszystkich zmian. Z drugiej strony przecież samo przystąpienie do konkursu danej wsi było już dowodem działania w tych wsiach innych czynników, które kształtowały wśród ludności postawy i dążenia do wprowadzania postępu, a które nie występowały w innych wsiach, skoro konkurs i udział w nim był dostępny dla wszystkich wsi.

Obok czynników infrastrukturalnych na przenikanie postępu do wsi i rolnictwa wpływają również „obiektywne czynniki lokalne". Spośród lokalnych warunków obiektywnych wsi i gospodarstw rolnych na tempo przenikania postępu wpływają co najmniej następujące czynniki: położenie wsi i gospodarstw względem miast i dróg bitych, jakość gleb, szachownica gruntów i części siedliskowej wsi, ekologiczny układ gospodarstw we wsi, wielkość wsi i struktura agrarna.

Ustalenia studium dowodzą, iż lokalne warunki obiektywne działają

na proces upowszechnienia innowacji nie autonomicznie, ale przez całe swoje układy, niwelują więc częściowo działanie poszczególnych czynników lub też stwarzają układy optymalnie sprzyjające czy też całkowicie negatywnie oddziałujące na tempo i zakres przenikania innowacji.

Spośród lokalnych warunków zewnętrznych wsi i gospodarstw zła jakość gleb wywiera szczególnie hamujący wpływ na tempo przenikania postępu technicznego i jego zakres. Przede wszystkim dlatego, że obecny stan znajomości techniki i technologii produkcji oraz brak podporządkowania profilu produkcyjnego do charakteru gleb nie pozwala rolnikom na opanowywanie wpływu złej jakości gleby na uzyskiwaną wydajność. Przy złej jakości gleb nakłady innych środków produkcji muszą być z reguły wyższe niż w gospodarstwach o glebach lepszych, a efekty (np. przy takim samym nawożeniu) są mniejsze i mniej widoczne. Powstrzymuje to rolników przed wprowadzaniem innowacji i związanym z nimi ryzykiem, wobec tego trwają przy dotychczasowych metodach gospodarowania. Jednakże hamujące działanie tego czynnika może być przezwyciężane przed planową modernizacją, wprowadzanie odpowiednich upraw (np. w drodze zamkniętych rejonów kontraktacji), przez odpowiednią działalność służby rolnej czy też zorganizowanie się ludności. Przykładem może być wieś Kopina, posiadająca największy odsetek gleb klas najniższych w stosunku do pozostałych zbadanych wsi, a która — mimo to i mimo swego odległego położenia od miasta — stała się jedną ze wsi przodujących w skali województwa.

Negatywny wpływ na tempo modyfikacji wzorów gospodarowania wywiera również szachownica gruntów. Ilustracją roli tego czynnika może być wieś Kotliny, w której średnia modalna rozdrobnienia gruntów wynosi od 8 do 12 parcel w jednym gospodarstwie, czy też wieś Dębowiec, w której średnia modalna ilości parcel jest niższa, jednakże rozciągają się one w postaci pasów kilkukilometrowej długości. Możliwości modernizacji rolnictwa w tych wsiach są więc obiektywnie ograniczone, co znajduje swój wyraz w niestosowaniu orki traktorem przez rolników, w małym stopniu upowszechnienia siewu rzędowego we wsi, niestosowaniu racjonalnego płodozmianu czy też w postaci trudności przy stosowaniu chemicznych środków zwalczania chwastów i szkodników, stosowaniu nawożenia mineralnego lub sprzętu mechanicznego czy też przy wprowadzaniu upraw roślin przemysłowych.

Podobny wpływ wywiera rozdrobnienie części siedliskowej wsi, występujące najsilniej we wsi Kotliny, w której duża liczba zagród budowana jest w linii podłużnej (co sprawia, że w trzech gospodarstwach budynki należące do różnych gospodarstw wzajemnie się przeplatają) i w której zahamowane jest budownictwo domów, budynków gospodar-

czych, a w szczególności nowych obór. Nie sprzyja to ani rozwojowi produkcji hodowlanej, ani jej modernizacji. Zaś rolnicy tych wsi w swych wypowiedziach podają jako przyczyny niedorozwoju wsi rozdrobnienie części siedliskowej i gruntów ornych.

W toku analizy stopnia modernizacji poszczególnych gospodarstw w zbadanych wsiach zauważono, iż występuje względna zależność między stopniem modernizacji gospodarstwa a jego położeniem w strukturze ekologicznej wsi. Mianowicie, innowacje rolnicze wprowadzane są przede wszystkim w gospodarstwach położonych względnie blisko siebie i znajdujących się w głównej części siedliskowej wsi. Natomiast stopień modernizacji gospodarstw położonych peryferyjnie w stosunku do głównego kompleksu siedliskowego wsi był w większości przypadków niższy, szczególnie tam, gdzie były to gospodarstwa pojedyncze lub rozproszone w niewielkich przysiółkach. Gospodarstwa peryferyjne nie są bowiem w stanie korzystać ze wspólnych urządzeń we wsi (np. w Żyrzynie we wsi jest wodociąg, a do gospodarstw peryferyjnych wozi się wodę w beczkach; w Udryczach wieś jest od wielu lat zelektryfikowana, a w gospodarstwach peryferyjnych nie korzysta się ze światła elektrycznego, nie korzysta się z radia, nie wykorzystuje się prądu w mechanizacji prac w gospodarstwie rolnym i domowym itd.). Mieszkańcy gospodarstw peryferyjnych nie korzystają w ogóle lub w niewielkim tylko stopniu z ośrodka życia kulturalnego na wsi, nie uczestniczą wcale lub w niewielkim stopniu np. w szkoleniu rolniczym, organizacjach działających we wsi itp. Pozostają oni w większości przypadków poza główną siecią kontaktów i form współdziałania we wsi.

Na modernizację wsi i jej tempo oddziałuje również wielkość wsi. Chodzi o to, iż współcześnie w coraz szerszym stopniu modernizacja dokonuje się na drodze zorganizowanego współdziałania ludności wiejskiej. Jeśli wieś jest wsią małą (jak np. Strupin Mały), to mieszkańcy takich wsi nie są z reguły w stanie wytworzyć warunków do powstania i odpowiedniej działalności organizacji społecznych we wsi, ani też wytworzyć odpowiedniej liczby rolników-nowatorów i rolników-działaczy, czy organizatorów (o czym dokładniej w następnym rozdziale). Natomiast wsie duże mają większe szanse doprowadzenia w toku swego rozwoju do wyłonienia się grupy ludzi społecznie i zawodowo aktywnych. Optymalne granice liczbowe są tu niemożliwe do ustalenia, gdyż współdziała wiele dodatkowych warunków. Mogą być one rozstrzygane dla konkretnych wsi. Przekroczenie optymalnej wielkości wsi następuje wtedy, gdy powstają odległości między gospodarstwami (na krańcach wsi i w stosunku do centrum), uniemożliwiające codzienne dochodzenie do centrum. Powstają bowiem wtedy trudności współdziałania we

wspólnych organizacjach celowych i zrzeszeniach, pojawiają się konflikty, co do miejsc lokalizacji wspólnych urządzeń wioskowych, trudności w korzystaniu z nich itp. Przykładem mogą być dzieje wsi Udrycze, która była jedną jednostką osadniczą, a przed kilku laty z tych właśnie przyczyn rozpadła się na dwie jednostki administracyjne i społeczne: Udrycze Wola i Udrycze Koniec.

Przejdźmy do omówienia roli struktury agrarnej i wielkości gospodarstw w procesie modernizacji. W najbardziej ogólnym ujęciu związek ten przedstawia się następująco: w większości gospodarstw o powierzchni ponad 5 ha ziemi na gorszych glebach, czy też ponad 4 ha na lepszych glebach rolnicy prowadzą już gospodarstwa, w których znajdują warunki do wprowadzania innowacji, biorą oni też bardziej aktywny udział w życiu społecznym wsi w porównaniu z rolnikami prowadzącymi gospodarstwa mniejsze.

W obrębie kategorii rolników posiadających gospodarstwa poniżej 5 ha na gorszych glebach i około 4 ha na glebach lepszych można wyróżnić dwa rodzaje stosunku tych rolników do modernizacji. Pierwszy — ujawniają rolnicy gospodarujący we wsiach dobrze zorganizowanych, wsiach z rozbudowanymi urządzeniami komunalnymi, którzy w większości modernizują swe gospodarstwa przez intensyfikację produkcji hodowlanej, kontraktację roślin przemysłowych i inwestowanie środków uzyskanych za pracę poza rolnictwem, natomiast drugi — ujawniają rolnicy, posiadający gospodarstwa we wsiach małych, o słabych glebach, czy też wsiach większych (np. jak w Dębowcu) nawet o glebach średnich, ale wsiach z dużą szachownicą gruntów, wsiach nie zorganizowanych, w których rolnicy nie widzą perspektyw dla siebie i dzieci w prowadzeniu rolnictwa, nie modernizują swych gospodarstw (albo w bardzo minimalnym stopniu), ale traktują je jako dodatkowe źródło utrzymania dla siebie i wobec tego zarobkują poza rolnictwem albo też traktują gospodarstwo jako środek zapewniający odpowiedni start do wykształcenia i pracy poza rolnictwem dla swych dzieci.

Obserwacje zbadanych wsi wykazują, że przenikaniu postępu technicznego sprzyja wytworzenie się w wiejskiej strukturze osiedleńczej wsi ośrodków ponadlokalnych, wyposażonych w instytucje i zakłady obsługujące ludność okolicznych wsi i rolnictwo (np. lecznica zwierząt, gminna spółdzielnia „Samopomoc Chłopska", magazyny zbożowe i nawozowe, agronomówka, baza techniczno-remontowa, zakład przemysłu rolno-spożywczego itp.) oraz instytucje obsługujące ludność (np. dom higieny, bank ludowy, wiejski dom towarowy, ośrodek zdrowia, dom kultury itp.). Takie wsie — ośrodki ponadlokalne — pośredniczą między wsią a miastem w dostarczaniu usług i środków produkcji oraz dostar-

czaniu fachowego poradnictwa, oświaty rolniczej pozaszkolnej i integrują okoliczne wsie wokół swego ośrodka centralnego.

Przykładem takim może być wieś Żyrzyn zintegrowana z otaczającymi ją piętnastoma wiejskimi jednostkami osadniczymi, a ilustracją negatywną zespoły wsi Udrycze Wola i Dębowiec, które należą do tej samej gromady, a są „rozrywane" i nie ciążą faktycznie do żadnych dalszych wsi, wśród których porozrzucane są instytucje i zakłady mające obsługiwać ludność i okoliczne rolnictwo. Ta dekoncentracja uniemożliwia korzystanie z tych urządzeń i zakładów, nie sprzyja podejmowaniu zbiorowej działalności przez kilka wsi (np. w budowie szosy itp.) i hamuje modernizację i przenikanie postępu do tych wsi.

Tak więc lokalne czynniki obiektywne wsi i gospodarstw wpływają różnicująco na przenikanie postępu technicznego do rolnictwa. Jednakże rola ich może być określona tylko jako hamująca czy utrudniająca, lub też przyśpieszająca czy ułatwiająca.

OKREŚLENIE CZYNNIKÓW PSYCHOSPOŁECZNYCH

Natomiast nieprzerwanie przy analizie upowszechniania innowacji w poszczególnych wsiach i gospodarstwach obserwujemy działanie jeszcze innych czynników, które nawet przy niesprzyjającym układzie niektórych obiektywnych warunków lokalnych powodowały wysoki stopień modernizacji tych wsi. Na wpływ tych czynników wskazywały przede wszystkim kontrasty w osiągniętym poziomie modernizacji i upowszechnieniu postępu technicznego przez — z jednej strony — wieś Kopinę, a z drugiej strony — wieś Jarczówek, czy też kontrasty między wsią Udrycze i wsią Dębowiec, które w obrębie porównywanych zestawień były wsiami niemalże o identycznych warunkach lokalnych (tak np. Kopina odległa jest od miasta powiatowego Łukowa o 23 km, a Jarczówek — o 17 km, Jarczówek położony jest o około 2 km od szosy i GRN w Staninie, a Kopina o około 5 km, Kopina liczy 74 gospodarstwa, a Jarczówek — 73 gospodarstwa, gleby Kopiny są w niewielkim odsetku nawet gorszych klas niż gleby wsi Jarczówek, struktura gospodarstw co do wielkości jest w obu wsiach podobna, stopień rozdrobnienia gruntów — również; dość analogiczne są też wszystkie tak zwane zewnętrzne warunki lokalne wsi i gospodarstw w Udryczach Woli i Dębowcu).

Porównując ze sobą cztery wsie najbardziej zmodernizowane z pozostałymi czterema wsiami słabiej rozwijającymi się dochodzimy do stwierdzenia, iż te zespoły wsi różnią się przede wszystkim działaniem czynników tzw. psychospołecznych, które uruchomione zostały w pierwszym typie wsi, a nie działają jeszcze w odpowiednim zakresie i stop-

niu w drugim typie. Czynniki te określamy jako „psychospołeczne", tzn. związane i dotyczące osobowości rolników, układów społecznych, w jakich ci rolnicy żyją i gospodarują, oraz mechanizmów oddziaływań, zachodzących między jednostką a jej układami społecznymi, i sposobów oddziaływań kierowanych na zmiany postaw rolników. Stosując łącznie termin „psychospołeczne" czynniki pragniemy zwrócić uwagę na mieszany i złożony charakter tych czynników, tzn. uznać, że dotyczą one: osobowości rolników, mechanizmu zmiany postaw, a ponadto sposobów oddziaływania na jednostkę i grupy, w jakich jednostki żyją.

Te czynniki psychospołeczne nie dadzą się sprowadzić do jakichś predyspozycji psychicznych ani prostych układów stosunków społecznych, ale występują w pewnych splotach i powiązaniach. Oglądane okiem badacza i ujmowane empirycznie występują w postaci następujących czterech ogniw: 1) wpływu kanałów informacji i środków oddziaływania skierowanych na zmiany osobowości rolników, 2) w postaci zjawiska wytworzenia się rolników-nowatorów, rolników przodujących i rolników-działaczy, 3) w postaci wytworzenia się instytucji i organizacji społecznych we wsi uznawanych „za swoje" i 4) w postaci mniejszych i większych oporów tradycyjnego systemu postaw, wzorów i zachowań i wartości. Omówmy te wszystkie czynniki według przyjętej kolejności.

ROLA I MECHANIZM WPŁYWU KANAŁÓW INFORMACJI I ŚRODKÓW ODDZIAŁYWANIA

Decydującą rolę w procesie przenikania postępu technicznego do rolnictwa odgrywają przede wszystkim funkcjonujące w społeczeństwie wiejskim kanały informacji i środki oddziaływania w najrozmaitszej ich postaci, oraz ich ilość, sposób i jakość oddziaływania. Dość bowiem będzie wskazać, że sprawdzając szczegółowo, kiedy rolnicy dowiedzieli się na przykład w każdej ze wsi: o silosach, chemicznym zwalczaniu chwastów itp. lub też, kiedy wprowadzono po raz pierwszy w ich wsiach orkę traktorem, czy określone maszyny — stwierdzano kilku i kilkunastoletnie różnice, występujące wśród większości gospodarstw wsi zmodernizowanych w stosunku do gospodarstw wsi słabiej rozwijających się.

Te różnice wystąpiły zarówno w zakresie dowiadywania się o innowacjach, jak i w zakresie ich pierwszego wprowadzenia we wsi. Postęp techniczny w postaci różnych innowacji zaczął przenikać wcześniej do tych wsi (jak Rożdżałów, Żyrzyn, Kopina itd.), w których o wiele wcześniej rozpoczęły się jakieś formy szkolenia rolniczego, utrwaliło się

kształcenie młodzieży w 7-oddziałowej szkole podstawowej [5], powstały organizacje społeczne i zawodowe, dotarła książka i czasopismo rolnicze, pojawiło się radio, rozpoczęto organizację zespołów przysposobienia rolniczego, tworzenie poletek doświadczalnych, konkursów rolniczych itp. Tak było w przeszłości i tak dzieje się obecnie.

W wywiadach przeprowadzonych w obu typach wsi zadawano respondentom pytanie, skąd najwięcej dowiedzieli się o nowościach, które następnie wprowadzili w praktyce do swoich gospodarstw. Jak wynika z tej samooceny źródeł i kanałów informacji, dokonanej przez samych respondentów, najwięcej wiadomości o innowacjach czerpią oni za pośrednictwem radia, następnie gospodarstwa nowatorskiego, przodującego i sąsiada, dalej — czasopiśmiennictwa rolniczego i książek (broszur

Tab. 6. Poglądy respondentów na temat roli poszczególnych kanałów informacji *
Opinions des répondeurs sur le rôle des conduits particuliers d'information

Rodzaj kanału informacji	Wsie zmodernizowane		Rodzaj kanału informacji	Wsie opóźnione	
	w l.b.	w %**		w l.b.	w %**
Przez radio	57	37,7	przez radio	55	41,0
Od gospodarstwa nowatorskiego, przodującego, sąsiada	54	35,8	od sąsiada i gospodarstwa przodującego	36	27,0
Prasa, książka, gazeta	21	13,9	prasa, książka, gazeta	21	15,7
Odczyty	13	8,6	pokazy, wystwy i inne	17	12,7
Pokazy, wystawy i inne	13	8,6	odczyty	10	7,5
Szkolenie rolnicze	11	7,3	nie wie	9	6,7
Brak danych	10	6,6	agronom	8	6,0
Szkoła rolnicza	8	5,3	szkolenie rolnicze	6	4,5
Agronom	8	5,3	brak danych	5	3,7
Nie wie	4	2,6	szkoła rolnicza	3	2,2
Razem	199***	—		170***	—

* Są to opinie o roli kanałów w przekazywaniu informacji o nowościach rolniczych, a nie — wszelkiego rodzaju innowacjach (np. pozazawodowych).

** Odsetki obliczono w stosunku do stałej liczby respondentów (151 — we wsiach zmodernizowanych i 134 we wsiach opóźnionych).

*** Ilość odpowiedzi jest większa niż liczba respondentów, gdyż jeden respondent udzielić mógł więcej niż jednej odpowiedzi.

[5] Wpływ oświaty na upowszechnienie postępu technicznego w rolnictwie ukazany został w studium Jana Sondela, ostatnio ukazywał ten wpływ Z. Małanicz: *Wpływ wykształcenia...* „Roczniki Nauk Rolniczych", t. 76, Warszawa 1962. Nowe ustalenia na ten temat poczyniła ostatnio w badaniach prowadzonych przez Zakład Socjologii Wsi PAN J. Marek (por. „Roczniki Socjologii Wsi", t. IX (w druku)).

popularnych), pokazów — wystaw — wycieczek, odczytów, szkolenia rolniczego, agronoma, szkoły rolniczej. Ilustruje to tabela odpowiedzi (tab. 6). Oczywiście nie można przeceniać wartości poznawczej tych odpowiedzi, gdyż respondenci dokonywali tej oceny źródeł informacji dość globalnie, retrospektywnie, ogólnikowo. Nie zadowalając się tą opinią w wywiadach rodzinnych wprowadzono bardzo szczegółowe pytania na temat roli poszczególnych źródeł informacji i dróg oddziaływania w przejmowaniu przez rolnika innowacji, a także przy analizie wprowadzania kilku najważniejszych innowacji zadawano pytania na temat samego mechanizmu oraz etapów wprowadzania innowacji przez rolników od chwili dowiedzenia się o nich aż do wprowadzenia ich w gospodarstwach.

Odpowiedzi uzyskane od respondentów na te pytania wykazały, iż innowacje z zakresu poza zawodowych dziedzin życia ludności wiejskiej w największym zakresie przejmowane były przez kontakty z miastem. Natomiast razem — innowacje w zakresie nowości rolniczych i w pozostałych dziedzinach życia w największym stopniu przenikały za pośrednictwem radia, jako środka najszybszej informacji. Natomiast znikomą rolę odgrywa kino i film oraz telewizja, przede wszystkim z powodu nikłego stopnia upowszechniania tych środków przekazu w zbadanych wsiach. W zakresie przejmowania innowacji rolnicy korzystają w największym zakresie z przykładu i informacji zaczerpniętej z gospodarstw nowatorskich i przodujących oraz z przykładu sąsiada. Zauważono dalej, że we wsiach słabiej rozwijających się rolnicy powoływali się w większości wprowadzonych nowości na sąsiadów i krewnych, a następnie z opisu tych kontaktów wynikało, iż przejmowanie wiadomości dokonywało się w tradycyjnej formie, tzn. w postaci nie zamierzonej wymiany opinii i wiadomości z okazji rozmów przygodnych, odwiedzin itp. Natomiast we wsiach bardziej zmodernizowanych, rolę przekaziciela odgrywały gospodarstwa nowatorskie i przodujące w formie najczęściej świadomego korzystania z przykładu i doświadczeń.

Następnie co do stopnia ważności na dalszym miejscu znalazły się kanały informacji w postaci z jednej strony — książki (broszury) i czasopisma rolniczego, a z drugiej strony — szkolenia rolniczego, odczytów itp. Duże znaczenie odgrywa uczestniczenie w wystawach, pokazach, wyjazdach, wycieczkach, a przede wszystkim uczestniczenie w prowadzeniu poletek doświadczalnych i współzawodniczenie w konkursach rolniczych. W pewnym, choć niewielkim stopniu przekazywanie informacji o innowacjach dokonywało się za pośrednictwem agronoma i służby rolnej (odgrywają oni natomiast większą rolę jako wykładowcy w prowadzonym szkoleniu rolniczym i jako organizatorzy wprowadza-

nia innowacji). Trudne okazało się wymierzenie roli i znaczenia poszczególnych kanałów informacji i dróg oddziaływania, gdyż proporcje ilościowe stwierdzeń respondentów o recepcji pewnych innowacji mogą stanowić tylko dane dla ogólnej orientacji.

Jednakże analiza procesu dowiadywania się o innowacjach i wprowadzania ich przez respondentów, przeprowadzona na podstawie odpowiedzi uzyskanych w wywiadach upoważnia do pewnych dalszych stwierdzeń. Mianowicie rolnicy (ale nie z gospodarstw nowatorskich i przodujących), chociaż dowiadywali się przez radio, broszurę, czasopismo rolnicze, szkolenie itp. o jakichś nowościach, to jednak nie wprowadzali ich bezpośrednio do swego gospodarstwa, ale poszukiwali porady, przykładu, potwierdzenia u gospodarzy nowatorów lub przodujących w swojej czy w okolicznych wsiach. Potwierdza to analiza wprowadzania kilku wybranych innowacji, a mianowicie: silosów, budowy nowoczesnej obory, wprowadzenia orki traktorem, stosowania chemicznych środków zwalczania chwastów i szkodników. Potwierdziły to również odpowiedzi na pytania ogólne wywiadu: „gdzie, u kogo radzi się Pan(i) najczęściej w sprawach rolniczych (podać osobę, instytucję)?" W analizie odpowiedzi na to pytanie wychodziliśmy z założenia, iż ujawnią one częściowo źródła informacji i osoby przekazujące i wdrażające innowacje jako pierwsze w swych gospodarstwach. Otóż w Dębowcu i Jarczówku, jako we wsiach słabiej rozwijających się, ale z utrzymującym się jeszcze systemem tradycyjnej organizacji społecznej (opartej na stosunkach sąsiedzkich i pokrewieństwach), w największym odsetku wskazywano na sąsiadów i krewnych, natomiast we wsiach słabiej rozwijających się, ale jednocześnie zdezintegrowanych w zakresie tradycyjnej organizacji społecznej i pozbawionych nowych form orgnizacji, największa ilość respondentów stwierdzała, że nie radzi się w ogóle nikogo i nie korzysta z żadnego przykładu. Byli to jednocześnie rolnicy, którzy nie biorą udziału ani w doświadczalnictwie rolniczym, ani też nie wyróżniają się w gospodarowaniu, nie należą do żadnych organizacji i zrzeszeń.

We wsiach słabiej rozwijających się tylko w nielicznych przypadkach respondenci wskazywali na gospodarzy nowatorów i przodujących (zresztą nielicznych) w ich wsiach. Natomiast we wsi Udrycze, Żyrzynie, Kopinie i Rożdżałowie więcej niż 1/4 respondentów wskazywała na gospodarstwa nowartorskie i przodujące, podawała nazwiska tych, u których poszukują porady i przykładu. Zanika już w tych wsiach wskazywanie na krewnego czy też sąsiada jako na źródło poradnictwa i przykładu. Pojawia się natomiast (np. w Kopinie, Udryczach i Rożdżałowie) wskazywanie instytucji i organizacji społecznych, oraz służby rolnej. Na przykładzie Kopiny, Rożdżałowa i Udrycz obserwujemy ciekawe

zjawisko powoływania się przede wszystkim przez gospodarstwa nowatorskie i przodujące na informacje miejscowej służby rolnej, ale już nie tylko agronoma, ale zootechnika, lekarza weterynarii, specjalistów z POM itd. Jeden z respondentów w Kopinie podaje nawet profesora WSR w Lublinie, u którego zasięga rady i pomocy (K. 27). Respondenci wskazują również na prelegentów w czasie szkolenia, z którymi nawiązują stałe kontakty oraz na instytucje i placówki lokalne i pozalokalne, związane z rolnictwem. Dść duży odsetek respondentów w tych wsiach wskazuje np. kółko rolnicze (w Kopinie 20% respondentów). Również wielu respondentów wskazywało na gminne spółdzielnie „Samopomocy Chłopskiej", spółdzielnie mleczarskie lub gromadzkie rady narodowe. Instytucje takie, jak kółko rolnicze, GS i inne zaczynają zatrudniać coraz więcej fachowego personelu, specjalistów, nadto prowadzą np. świetlice, czy poradnictwo (np. w Kopinie kółko rolnicze prowadzi własną bibliotekę wydawnictw rolniczych). Powstają również kluby rolnika, gdzie rolnicy schodzą się na zebrania, prowadzą rozmowy, załatwiają sprawy, podejmują decyzje i zasięgają informacji, wymieniają doświadczenia i znajdują fachowe poradnictwo.

W toku analizy recepcji wiedzy o innowacjach przez ludność wiejską zauważono występowanie pewnych prawidłowości.

Pierwsza dotyczy sposobu recepcji i sprowadza się do stwierdzenia, iż wprowadzanie wiadomości o innowacjach do praktyki (oczywiście jeśli umożliwiają to obiektywne warunki lokalne) odbywa się w trojaki sposób.

Po pierwsze — informacje o innowacjach przejmowane są przez ludność wiejską za pośrednictwem czy to kontaktów z miastem, czy radia, książki, broszury, czasopisma rolniczego, szkolenia i odczytu, jednakże zostają wprowadzone bezpośrednio do praktyki, jeśli mają charakter modyfikacyjny lub uzupełniający, tzn. dotyczą już innowacji w głównym zrębie przyjętej w ich praktyce (np. wiadomości dotyczące wielkości stawek w stosowaniu nawozów rolniczych czy też składu stosowanego środka chemicznego, czy też nowego typu kopaczki itp., ale nie dotyczy to wiadomości o nowym rodzaju maszyny, nowym typie nawozu mineralnego itd.).

Po drugie — innowacje „pełne" (a więc w całości nie stosowane dotychchas w danej wsi czy okolicy) są przejmowane do praktyki bezpośrednio na podstawie informacji radiowej, książki, prasy, szkolenia itd. przez gospodarstwa nowatorskie i przodujące oraz (częściowo) gospodarstwa rolników działaczy. Te gospodarstwa dysponują doświadczeniem we wprowadzaniu innowacji, stosują doświadczalnictwo, potrafią metodycznie i krytycznie korzystać z wiadomości o nowościach, potra-

fią te nowości adaptować do lokalnych warunków, a nadto posiadają możliwości materialne i prestiżowe we wsi, umożliwiające im stosowanie ryzyka.

Po trzecie — innowacje „pełne" są przejmowane przez pozostałe grupy gospodarstw rolnych, czy też wsie na podstawie wypróbowania ich przez gospodarstwa nowatorskie i przodujące lub wsie zmodernizowane i uznawane w okolicy za przodujące w rozwoju.

Druga prawidłowość dotyczy działania tak zwanych „miejscowych źródeł i kanałów informacji", tzn. nie obejmujących środków informacji masowej, działających poza wsią (radio, kino, książka itp.). Mianowicie, obserwacje wsi zmodernizowanych i opóźnionych w rozwoju dowodzą, że wraz ze wzrostem stopnia modernizacji wsi następuje też wśród większości rolników we wsi przechodzenie od przykładu i informacji krewnego oraz sąsiada do korzystania z informacji i przykładu rolnika nowatora i rolnika przodującego i wreszcie — do informacji wyspecjalizowanej służby rolnej i instytucji rolniczych, gromadzkich, czy też ponadlokalnych.

Z ustaleń tych wynika, że obok wpływu różnych środków oddziaływania i kanałów informacji w procesie przenikania postępu technicznego mają duże znaczenie dwa dalsze ogniwa: wytworzenie się nowego typu rolnika i nowej roli społecznej rolników nowatorów, przodujących i działaczy oraz wytworzenie się formalnych instytucji i organizacji społecznych, skupiających ludność do współdziałania.

WYTWARZANIE SIĘ TYPU ROLNIKÓW-NOWATORÓW I ROLNIKÓW-DZIAŁACZY

Terminem „rolnicy nowatorzy" określono rolników, którzy przejmują wiadomości o innowacjach za pośrednictwem pozamiejscowych środków informacji i oddziaływania i pierwsi na terenie swej wsi wprowadzają je do swych gospodarstw. W toku badań ustalono, iż takimi nowatorami byli rolnicy uczestniczący w szkoleniu rolniczym, posiadający własne księgozbiory książek rolniczych i czasopism, korzystający z nich, a w szczególności z czasopism rolniczych nie tylko ogólnych (jak np. „Gromada", „Rolnik Polski", „Rolnik Lubelski"), ale czasopism specjalistycznych („Agrochemia", „Owoce — Warzywa — Kwiaty" itp.), uczestniczący w konkursach i prowadzeniu poletek doświadczalnych i wyróżniani z tytułu tego uczestnictwa nagrodami. Natomiast terminem „rolnicy przodujący" określano rolników, którzy w danej wsi osiągają największą wydajność plonów, stosują (choć nie pierwsi) innowacje techniczno-organizacyjne. Pojęciem „rolnika — działacza" określano tych rolników, którzy wychodzą poza sferę życia rodzinnego i pracę w swym

gospodarstwie i podejmują inicjatywy zbiorowe oraz działalność w organizacjach zawodowych, społeczno-kulturalnych czy politycznych w swych wsiach.

Analiza tych nowych typów rolników i wytwarzania się tej nowej roli społecznej, jaką pełni ta część ludności we wsi, wykazała, iż rekrutują się oni z trzech kategorii.

Pierwszą stanowią byli młodzi aktywiści z organizacji działających w okresie międzywojennym na wsi (np. w Żyrzynie — „Wici", Kółko Rolnicze; w Rożdżałowie: „Siew", Kółko Rolnicze, Stronnictwo Ludowe itp.). Już w okresie międzywojennym odgrywają oni swe nonkonformistyczne role nowatorów czy też działaczy.

Drugą kategorię stanowią rolnicy (również w wieku lat 45—65), którzy w okresie międzywojennym swój autorytet i prestiż opierali na wielkości gospodarstwa. Obecnie starają się wprowadzać innowacje, by restytuować swój prestiż i pozycję we wsi, tym bardziej, że wyposażenie w środki produkcji ich gospodarstw pozwala im na podejmowanie prób i ryzyka, a obowiązki podatkowe i obowiązkowe dostawy zmuszają do zmiany wzorów gospodarowania.

Trzecią kategorię (najmniej liczną) stanowią młodzi rolnicy (w wieku lat 25—40) z wykształceniem rolniczym (SPR itp.) działający w organizacjach młodzieżowych i angażujący się w pracach organizacji zawodowych (np. w Kopinie, Rożdżałowie, Udryczach), występujący raczej we wsiach bardziej oddalonych od miast i przemysłu oraz w rodzinach prowadzących większe gospodarstwa rolne.

Jak doszło do tego, że w takich wsiach, jak Kopina, Udrycze, Rożdżałów, Żyrzyn, nastąpiło wytworzenie się licznej kategorii rolników nowatorów, przodujących i działaczy? Nie dysponujemy pełnymi biografiami tych jednostek. Niemożliwe jest odtworzenie dziejów kształtowania się ich osobowości. Przytoczone już dane zdają się wskazywać, iż źródła tego zjawiska nie tkwią w dziedzicznych cechach biopsychicznych jednostek, ale w oddziaływaniach społecznych, na jakie byli wystawieni lub jakie stały się ich udziałem. Utrzymując analizę w płaszczyźnie socjologicznej zdołano ustalić, iż te nowe typy rolników i nowe rodzaje ról społecznych wytwarzają się we wsiach, w których oddziaływanie różnych środków i kanałów informacji (jak np. upowszechnienie czytelnictwa książek i czasopism rolniczych, szkolenia rolniczego, radia, prowadzenia poletek doświadczalnych czy też prowadzenie działalności organizatorskiej) miało miejsce jeszcze w okresie międzywojennym i współcześnie jest bardzo intensywne. Rolę pobudzającą odegrały w tym względzie zarówno wyjazdy do innych rejonów kraju, pobyt na emigracji, służba wojskowa, wykształcenie, jak też miejscowi nauczy-

ciele, instruktorzy, działacze okolicznej inteligencji, miejscowi twórcy i działacze ludowi. Współcześnie również na bazie dawnych tradycji rozwijane jest w tych wsiach intensywne szkolenie rolnicze (kursowe i w szkołach SPR) powiązane z praktycznym demonstrowaniem, pokazami, prowadzeniem poletek doświadczalnych i organizowaniem konkursów. Działają agronomowie i służba rolna, organizując wprowadzanie innowacji i poradnictwo na miejscu w każdej wsi i poszczególnych gospodarstwach. Działają sprawnie ośrodki gromadzkie i ponadgromadzkie instytucji rolniczych i organizacji społeczno-kulturalnych i politycznych.

Stąd też (nie negując znaczenia indywidualnych uzdolnień) nie ma podstaw, aby przyjmować, iż uzdolnione dzieci rodzą się tylko w określonych wsiach, choć obecnie może się dokonywać negatywna selekcja ludności przez nadmierny odpływ ludności młodej. Główną rolę w ujawnianiu i tworzeniu się rolników nowatorów, przodujących i działaczy przypisywać należy intensywnemu i skutecznemu wpływowi różnych środków i kanałów informacji, kształcenia i oddziaływania. Oczywiście przy sprzyjających obiektywnych warunkach lokalnych danej wsi czy gospodarstwa.

Analizując zjawisko tworzenia się nowych typów rolników (centralne z punktu widzenia socjologicznych czynników przenikania postępu technicznego) w poszczególnych, porównywanych ze sobą wsiach stwierdzono, że we wsiach zmodernizowanych występowali oni lub występują w większej liczbie w tym samym czasie we wsi i obejmują dziesiątki rolników, gdy tymczasem we wsiach słabiej rozwijających się są to tylko pojedyncze jednostki. Tak np. w Kopinie na podstawie szczegółowych wywiadów w gospodarstwach czy rodzinach i wywiadów z informatorami oraz danych obiektywnych ustalono liczbę ponad 20 rolników-nowatorów, gdy w Jarczówku liczba ich sięga tylko do 3—4 gospodarzy. Podobne proporcje ujawniły się w Rożdżałowie w stosunku do Strupina Małego, w którym można mówić o 2—3 takich rolnikach, czy też w Dębowcu w stosunku do Udrycz Woli itd. Tymczasem właśnie ci rolnicy-nowatorzy zrywają pierwsi z dotychczasowymi postawami i wzorami gospodarowania, przyjmują nowe wartości i cele życiowe czy zawodowe, oni wprowadzają nowe narzędzia pracy i nowe metody gospodarowania. W tej roli wzmacniani są przez rolników przodujących i rolników działaczy, tworzących organizacje i związki celowe dla tym skuteczniejszego współdziałania w modernizacji gospodarstw i wsi.

Możność oddziaływania i siła wpływu tych nowych typów rolników we wsi związana jest z silnym mechanizmem społecznym, jakim jest tworzenie nowej opinii społecznej.

W przypadku wytworzenia się większej liczby nowatorów i gospo-

darzy przodujących we wsi w tym samym czasie, są oni w stanie skuteczniej przeciwstawić się kontroli opinii wioskowej, szczególnie gdy wieś była lub jest jeszcze bardziej „zamknięta" i utrwalone są silnie jednolite wzory zachowania i gospodarowania. Nadto sami tworzą opinię przychylną dla swych poczynań, która zdolna jest przeciwstawić się opinii tradycyjnej. Tworzą jednocześnie we wsi nową atmosferę społeczną: nie apatii, bierności, trwania, ale nowatorstwa, poszukiwań, współzawodnictwa. Poza tym łatwiej kształtują dla siebie odpowiedni tzw. „układ odniesienia" i wiążą się z nim, co pozwala im trwać i postępować dalej na drodze wprowadzania postępu. Albowiem — jak to ustala Newcomb[6] — w ogólnej teorii postaw przyjmowanie nowych postaw i wzorów zachowania jest funkcją stopnia związania się jednostki czy jednostek z odpowiednim „układem odniesienia" (czy też z tzw. „grupami odniesienia"), a więc z układem wartości i wzorów postępowania, reprezentowanych przez inne bardziej rozwinięte wsie, gospodarstwa rolne, ośrodki rozwoju rolnictwa w kraju, a nawet za granicą, lub też formalne instytucje ponadlokalne, wdrażające postęp do wsi i rolnictwa itp. Z drugiej strony oni sami stają się wtedy „układem odniesienia" dla pozostałych rolników we wsi, korzystających z ich doświadczeń i naśladujących ich postępowanie.[7]

Natomiast, gdy są to tylko poszczególne i nieliczne jednostki oraz gospodarstwa rolne, możność i siła ich oddziaływania jest o wiele bardziej ograniczona i powolna.

WYTWARZANIE SIĘ INSTYTUCJI I ORGANIZACJI FORMALNYCH

Trzecie ogniwo czynników psychospołecznych, które warunkują przenikanie postępu technicznego do wsi i rolnictwa i przesądzają o jego tempie, stanowi wytworzenie się w danej wsi instytucji wiejskich i formalnych organizacji.

Jeśli porównamy ze sobą wsie zmodernizowane i wsie słabiej rozwijające się, to uderzającą różnicą między nimi będzie stopień rozwoju

[6] Por. T. M. Newcomb: *Kształtowanie postaw jako funkcje grup odniesienia* [w:] *Zagadnienia psychologii społecznej* (pod red. A. Malewskiego), Warszawa 1962, s. 123.

[7] Rola gospodarstw nowatorskich i przodujących omawiana była już w wielu studiach. Przytoczyć należy: D. Gałaj: *Przodujący rolnicy a procesy przemian na wsi*, „Wieś Współczesna" 1967, nr 7; *Id.*: *Aktywność społeczno-gospodarcza chłopów*, Warszawa 1961; F. Mleczko: *Z badań nad aktywnością społeczną i zawodową chłopów*, Wrocław 1964; S. Dziabała: *Przywództwo naturalne i instytucjonalne w życiu społecznym wsi oraz gospodarstwa przodujące i ich rola w społeczno-gospodarczym rozwoju wsi*, „Kultura i Społeczeństwo" 1967, nr 1.

ıstytucji i organizacji społecznych. We wsiach zmodernizowanych takie ıstytucje i organizacje społeczne, jak kółko rolnicze, koło gospodyń ʼiejskich, komórki organizacji politycznych, koła młodzieży wiejskiej, rganizacje spółdzielcze itp., istniały jeszcze w okresie międzywojennym, obecnie jest ich wiele i zrzeszają prawie całą dorosłą ludność we wsi; zczególnie dotyczy to organizacji samorządu rolniczego, które to orga-

Tab. 7. Organizacje i zrzeszenia we wsiach: Kopinie, Żyrzynie, Rożdżałowie i Udryczach

Organisations et associations dans les villages: Kopina, Żyrzyn, Rożdżałów et Udrycze

Nazwa organizacji	Kopina		Żyrzyn		Rożdżałów		Udrycze Wola	
	data powstania	ilość członków	data powstania	ilość członków	data powstania	ilość członków	data powstania	ilość członków
Kółko Rolnicze	1957	67	1957	72	1957 1920	116	1957	140
Koło Gospodyń Wiejskich	1961	25	1959	69	1965	28	1957	100
PZPR	1954	8	1947	10	1967	13	1955	22
ZSL	1960	15	1949	22	1944	30	1944	30
ZMW	1963	20	1965	32	1960	30	1958	30
LZS	1958	20	1960	15	1962	30	1958	18
LOK	1964	25	1962	100	—	—	1964	35
Ochotnicza Straż Pożarna	1946	15	1919	32	1925	28	—	—
Spółka Wodna	1957	25	b.d.	b.d	1958	100%	—	—
Spółdz. Oszcz.-Poż.	1957	96	1958	120	1958	100%	b.d.	100%
Spółdz. Mlecz.	1955	27	1957	57	b.d.	prawie 100%	b.d.	prawie 100%
Liczba radnych w GRN	x	2	x	6	x	6	całe Udrycze	10
Liczba zebrań wiejskich w roku	1967	25	1967	24	1967	20	1966	18

Poza tym we wszystkich wsiach działają komitety dostawców przy zlewniach nleka, komitety sklepowe, komitet budowy szosy w Udryczach, komitet budowy zkoły w Kopinie, zespoły łąkarskie w Rożdżałowie, komitety przebudowy wsi v związku z konkursem „Zmieniamy oblicze wsi lubelskiej" itp.

izacje zostały uznane przez ludność wsi za ich „własne", „swoje" tab. 7). Natomiast we wsiach słabiej rozwijających się wiele organizaeji nie działa w ogóle, inne skupiają tylko jednostki spośród mieszkań-

ców wsi, powstały niezbyt dawno — a działają z przerwami, to rozpadając się, to znowu reaktywując swoją działalność (tab. 8).

We wsiach zmodernizowanych te właśnie instytucje i organizacje są inicjatorami innowacji w różnych dziedzinach oraz organizatorami wprowadzania ich do poszczególnych gospodarstw i całej wsi. Te instytucje i organizacje podejmują wprowadzanie innowacji zarówno przerastających potrzeby i możliwości indywidualnego rolnika, jak i innowacji trudnych, tzn. wymagających dyscypliny organizacyjnej i wysokiej kultury współdziałania. Rola tych instytucji i organizacji we wsi spro-

Tab. 8. Organizacje i zrzeszenia we wsiach: Jarczówku, Kotlinach, Strupinie i Dębowcu
Organisations et associations dans les villages: Jarczówek, Kotliny, Strupin et Dębowiec

Nazwa organizacji	Jarczówek		Kotliny		Strupin Mały		Dębowiec	
	data powstania	ilość członków	data powstania	ilość członków	data powstania	ilość członków	data powstania	ilość członków
Kółko Rolnicze	1961	41	1958	11	1960	16	1961	15
Koło Gospodyń Wiejskich	1963	20	1958	10	—	—	—	—
PZPR	—	1	1957	11	—	—	1942	14
ZSL	1955	8	1950	5	1961	9	1962	12
ZMW	1947	13	—	—	1966	11	1967	20
LZS	—	—	—	—	—	—	—	—
LOK	—	—	—	—	—	—	—	—
Ochotnicza Straż Pożarna	—	—	1957	15	—	—	1947	24
Spółka Wodna	1957	30	1967	6	1958	prawie 100%	—	—
Spółdz. Oszcz.-Poż.	b.d.	70	1958	50	b.d.	b.d.	1964	23
Spółdz. Mlecz.	1962	13	—	—	b.d.	prawie 100%	1958	30
Liczba radnych w GRN	x	1	x	2	x	2	x	6
Liczba zebrań wiejskich w roku	1966	25	1966	12	1966	10	1966	12

Poza tym działają: w Jarczówku — wiejski komitet GS (powstał w 1963 r.), komitet dostawców mleka (powstał w r. 1965); w Dębowcu — wiejski komitet GS i komitet dostawców mleka przy OSM.

[8] W. Michna: *Wspólne zadania...* „Wieś Współczesna” 1967, nr 11.

wadza się więc do inicjowania, organizowania i wprowadzania innowacji do wsi i rolnictwa. Wiąże się to z fazą rozwojową rolnictwa, o której pisze W. Michna, stwierdzając [8], iż rozwój rolnictwa chłopskiego wkroczył obecnie w fazę, w której co najmniej połowa inwestycji, decydujących o wzroście produkcji rolnej, będzie miała charakter zespołowy.

Z praktycznego punktu widzenia doniosłe jest jednak udzielenie odpowiedzi na pytanie, jak to się stało i dlaczego w tych wsiach instytucje i organizacje społeczne tak się rozwinęły, że stały się ważnym ogniwem czynników psychospołecznych upowszechniania postępu technicznego. Jakie czynniki sprawiły, że organizacje te objęły całą ludność i zostały uznane przez nią za „własne" i skutecznie wpływają na modernizację?

Obserwując instytucje i organizacje w obu typach wsi, dochodzimy do stwierdzenia i ustalenia listy czynników, które spowodowały, iż instytucje i organizacje społeczne w części wsi zostały uznane za „swoje" i odgrywają rolę czynników ułatwiających i przyspieszających przenikanie postępu technicznego. Wyliczenie ich będzie użyteczne dla praktyki.

1. We wsiach Kopinie, Rożdżałowie, Udryczach i Żyrzynie proces rozpadania się tradycyjnych form organizacji społecznej we wsi, opartej na sąsiedztwie, pokrewieństwie, kumoterstwie — był, a tym bardziej jest obecnie zaawansowany, zaś w swej działalności kierownictwo instytucji wiejskich umiejętnie przeciwdziałało przenikaniu więzi solidarności krewniaczej, kumoterskiej i podporządkowaniu im więzi solidarności i równości organizacyjnej, na której oparte jest współdziałanie i uprawnienia jednostek w obrębie organizacji formalnych. Taki proces ścierania się dwóch zasad: solidarności sąsiedzko-krewniaczo-kumoterskiej i organizacyjnej oraz trudności narodzin nowej organizacji społecznej wsi zaobserwowano najostrzej na przykładzie wsi Jarczówek.

2. Organizacje społeczne miały większe szanse wytworzenia się i uznania ich za „swoje" w tych wsiach, w których organizacje te po wojnie oparły się na tradycjach dawnego zorganizowanego współdziałania.

3. Instytucje mają szanse być uznanymi za „swoje", jeśli w swej działalności opierają się na współpracy z dawnymi działaczami i wchłoną ich w swoje szeregi, a nadto do tworzących się instytucji wejdą jednostki, cieszące się autorytetem danej wsi.

4. Organizacje społeczne we wsiach, w których zostały uznane za „swoje", w momencie swego powstania budziły wśród ludności nadzieje na uzyskanie bezpośrednich korzyści i starały się te nadzieje jak najszybciej i możliwie najdokładniej spełniać.

5. Instytucje mogą zdobyć uznanie ludności we wsi i zrzeszać ją,

jeśli rozpoczną swą działalność od akcji zmierzającej do zaspokojenia jednostkowych lub zbiorowych, ale najpilniejszych potrzeb ludności w danej wsi.

6. Instytucje wiejskie mają szanse uzyskać akceptację ludności i uznanie ich za „własne", jeśli danej instytucji uda się skutecznie doprowadzić do choćby częściowego rozwiązania jakichś głównych trudności i potrzeb odczuwanych przez ludność i jeśli na zasadzie dobrowolnego akcesu obejmą większość ludności.

7. Dana instytucja czy też instytucje nie powinna mieć przerw w swej działalności, ale utrzymywać ciągłość działania.

8. Instytucje działające w obrębie danej wsi zasłużą na zaufanie, jeżeli nie popadną w konflikty i nie będą uniemożliwiać sobie wzajemnie działalności (takie konflikty zaczynają się zarysowywać w Kopinie i Żyrzynie).

9. Jedna z instytucji powinna pełnić rolę dominującą i jednoczyć pozostałe instytucje w ich działalności modernizacyjnej we wsi.

10. Instytucje w swej działalności (przez odpowiednie szkolenie itp.) mogą umożliwić przekształcenie się części dotychczasowych działaczy społecznych w tzw. działaczy zawodowych, tzn. pracowników fachowych zatrudnionych w tych instytucjach etatowo, tzn. tych, którzy wcześniej pracowali w nich społecznie i po uzyskaniu wykształcenia, doszkoleniu się i nabyciu doświadczeń przeszli do odpłatnej pracy zawodowej w tych insytuacjach, nie przestając jednakże być działaczami społecznymi. Takie przetworzenie działaczy społecznych nastąpiło we wszystkich sprawnie działających kółkach rolniczych, a mianowicie: w Kopinie, Rożdżałowie, a w szczególności w Udryczach, gdzie kółko rolnicze zatrudnia etatowo około 30 pracowników spośród mieszkańców wsi, stanowiących część byłych działaczy społecznych.[9]

11. Jednakże instytucje wiejskie, choćby ulegały „profesjonalizacji", nie mogą utracić cech samorządności.

Te właśnie czynniki sprawiły, iż we wsiach zmodernizowanych organizacje wiejskie zostały uznane za „swoje", zrzeszyły prawie całą ludność we wsi i stały się siłą napędową przenikania postępu technicznego.

MNIEJSZE I WIĘKSZE OPORY TRADYCYJNEGO SYSTEMU PODSTAW, WZORÓW ZACHOWAŃ I WARTOŚCI

W procesie przenikania postępu do wsi i rolnictwa działają jeszcze czynniki psychospołeczne w postaci mniejszych lub większych oporów, stawianych przez dotychczasowy system postaw, wzorów gospodarowania i wartości, charakteryzujący rolników i uznawany we wsi za obowiązujący.

Nawet w obiektywnych, sprzyjających warunkach lokalnych rolnik nie wprowadza innowacji bez oporów. Przyjęcie innowacji, tj. nowych narzędzi, urządzeń czy wzorów gospodarowania, implikuje zerwanie z dotychczasowymi. Inaczej mówiąc — implikuje zmianę postawy (a więc zmianę poglądów), zmianę upodobań (a więc względnie trwałych uczuć), zmianę dążności (a więc względnie trwałych pragnień) w odniesieniu do danych narzędzi pracy, urządzeń czy metod gospodarowania. Implikuje również zmianę już utrwalonego, nieraz zautomatyzowanego wzoru zachowania i przyjęcie nowego. Po prostu zmusza do zmiany cząstki osobowości społecznej rolnika, która wyraża się m. in. w całości postaw i wzorów zachowań jednostki. Zawsze więc przyjęcie innowacji wymaga pokonania oporu dotychczasowego (tradycyjnego) systemu postaw, wzorów zachowań i wartości. Opory te są tym szersze, im bardziej ów system jest wytworzony i uznawany przez grupy przynależności i grupy odniesienia, w jakich rolnik tkwi.

Poszczególne innowacje jako elementy postępu wkraczają bowiem nie do wyizolowanych gospodarstw i są przejmowane nie przez wyizolowane jednostki, ale przez rolników-członków rodzin, członków różnych grup formalnych i nieformalnych, a przede wszystkim członków społeczności lokalnej swej wsi, okolicy, regionu. W tych społecznościach wytworzyły się systemy kulturowe, tzn. układy wytworów materialnych i narzędzi, wzorów zachowań i wartości, uznawanych przez te grupy za obowiązujące. Tak więc innowacja uderza w całą strukturę osobowości jednostki i system kultury społeczności lokalnej, w jakiej ta jednostka żyje. Stąd też o wiele łatwiejsze jest wprowadzenie nowych narzędzi i wzorów gospodarowania w jakiejś nowej dziedzinie, czy nowym kierunku produkcji (jeśli został już uznany we wsi), który dotychczas nie był praktykowany, niż wprowadzenie niewielkiej zmiany w dziedzinie posiadającej już wielowiekowe tradycje. Np. w rejonie Milejowa rolnicy z zainteresowaniem uczestniczyli w szkoleniu rolniczym, poświęconym uprawie nowych roślin przemysłowych i warzyw (pomidorów, ogórków, fasoli itp.), korzystali z wszystkich wiadomości o urządzeniu inspektów, nawożeniu, wprowadzali nowe sadzonki, wykorzystywali opylacze itp., a niechętnie i z rezerwą odnosili się do innowacji z zakresu upraw czterech zbóż. W tej dziedzinie bowiem utrwaliły się już w postawach jednostek i poglądach całej wsi wzory gospodarowania ich praojców, gdy tymczasem dziedzina upraw warzyw przemysłowych była dziedziną nową, „czystą", tutaj wzory gospodarowania należało dopiero wprowadzać i ustalać.

Stąd też innowacja jest łatwiej przyjmowana i wdrażana, jeśli nie godzi w zasadniczy układ systemu kulturowego danej społeczności.

Wprowadzenie zaś innowacji zmieniającej podstawy systemu zakłada konieczność odpowiedniego oddziaływania na zmianę podstaw samego systemu. Wskazywał na to Stefan Czarnowski pisząc, że nowy element kultury nie napotyka na opór danego systemu społecznego, jeśli jest uznawany za peryferyjny i nie narusza jego podstaw.[9] Tym bardziej więc łatwo mogą być przyjęte te innowacje, które są bardziej pokrewne kulturze danej społeczności.

Wśród innowacji technicznych występują innowacje niejako „autonomiczne", które mogą być wprowadzane samoistnie, jak np. siew rzędowy czy wozy ogumione, ale są również innowacje kompleksowe, pociągające za sobą dalsze innowacje towarzyszące i uzupełniające i jeśli innowacje takie nie są wprowadzane kompleksowo, wówczas nie przynoszą spodziewanych efektów i nie utrwalają nowych wzorów gospodarowania. Tak np. stosowanie wymiany ziarna siewnego na kwalifikowane nie przynosi spodziewanych efektów i utrwalenia nowego wzoru postępowania, jeśli nie będzie połączone z wprowadzaniem odpowiedniego nawożenia mineralnego, odpowiedniej uprawy, stosowania siewu rzędowego, chemicznych środków zwalczania chwastów w zbożu itp.

Innowacja jest łatwiejsza do przyjęcia i zaakceptowania przez ludność, gdy przynosi ze sobą od razu widoczną korzyść w postaci zysku ekonomicznego lub zmniejszenia czy udogodnienia w pracy, a jej efekty są łatwe do stwierdzenia. Stąd np. zwalczanie chwastów środkami chemicznymi w Udryczach upowszechniło się w przeciągu 2 lat od chwili, gdy prezes miejscowego kółka rolniczego na oczach innych ludzi przeprowadził u siebie w polu pokaz ich stosowania i rolnicy-obserwatorzy mogli oglądać skutki w postaci ocalałego zboża i zwiędniętych, przyschłych chwastów. Stąd np. proste i nie kosztowne urządzenia techniczne, jakimi są silosy, mimo usilnej akcji propagandowej, kredytowej i premiowej przyjęły się tylko w części gospodarstw, gdyż efekty ekonomiczne tego urządzenia nie były od razu widoczne i mogą być zauważalne w dłuższym okresie czasu od wprowadzenia innowacji; nadto ich efekty ekonomiczne mieszają się z wpływem innych zabiegów. Poza tym silosy są innowacją komplementarną i implikują wprowadzenie zmian towarzyszących, dotyczących zarówno żywienia zwierząt, jak i przygotowania kiszonki itp. Jeżeli więc ta innowacja nie jest wprowadzona wraz z koniecznymi zmianami kompleksowymi, nie przyjmuje się i nie utrwala, albo też zbudowane silosy (pod naciskiem) stoją puste lub są wykorzystywane niezgodnie z ich przeznaczeniem.

Innowacje mogą być wprowadzane i upowszechniane w drodze oddziaływań skierowanych do poszczególnych jednostek, celem spowodo-

---

[9] S. Czarnowski: *Dzieła*, t. I, Warszawa 1956, s. 156.

wania zmian w drodze indywidualnych decyzji, ale mogą być wprowadzane przez oddziaływanie na wieś jako całość. Są to innowacje „zadaniowe" wprowadzane uchwałą całej wsi. Takie innowacje mają szanse szybszego wprowadzenia, gdyż mają za sobą prestiż grupy, decyzję wszystkich i kontrolę opinii wioskowej, a ich wprowadzenie lub zaniechanie wprowadzenia dotyczy prestiżu całej wsi. Wiąże się to z ogólną zasadą socjotechniczną głoszącą, iż skuteczniejsze jest działanie na zmiany postaw przez dyskusje i decyzje grupy, niż poszczególnych jednostek. W szczególności „zadaniowe" wprowadzanie innowacji w drodze decyzji i działanie całej wsi jest konieczne w przypadkach wprowadzania innowacji dotyczących bezpośrednio wszystkich mieszkańców i niezbędnie zakładających ich kolektywne współdziałanie (np. wodociągi, elektryfikacja wsi, budowa szosy, zlewni mleka itp.). Obserwacje wsi Kopiny i Żyrzyna, które podjęły w ramach konkursu „Zmieniamy oblicze wsi lubelskiej" takie właśnie kompleksowe i zadaniowe wprowadzenie innowacji do swych wsi i gospodarstw, okazały wielką skuteczność tej metody. „Zadaniowe" wprowadzanie innowacji wyzwala i wykształca działaczy i organizatorów we wsi, urealnia działalność organizacji i instytucji wiejskich, konkretyzuje ono również rodzaje innowacji i ustala terminy ich wprowadzenia, co sprzyja mobilizacji sił i środków oraz usuwa opory, zmusza do przyjęcia i wykonywania określonych obowiązków. Nadto innowacja zadaniowa i grupowa określa konkretnie wizję zmian i wyraźnie zarysowuje model zamierzonej modernizacji w świadomości rolników, co staje się ważnym bodźcem wewnętrznego zaangażowania.

Rogers zwraca uwagę, że innowacja może być podzielna i niepodzielna.[10] Przy czym „podzielność" jest to stopień, w jakim innowację można wypróbować na ograniczoną skalę. Otóż rolnicy, tak jak wszyscy producenci (a może nawet bardziej niż wszyscy) dążą do tego, aby innowacje wypróbować w praktyce. Jeśli innowacja jest podzielna, wówczas miast wielu słów, należy rolnikom w praktyce ukazać nowy środek ochrony roślin czy nowy sposób uprawy lub nowy gatunek rośliny na niewielkim obszarze poletka doświadczalnego przez organizowanie konkursu, przez pokaz itd. I w tym zakresie gospodarstwa nowatorskie i przodujące w całym świecie pełnią rolę pośrednika i probierza.

Wtedy jednak, gdy innowacją tą jest maszyna lub urządzenie techniczne, wówczas nie da się go podzielić. W takich przypadkach (np. w Udryczach, Rożdżałowie) kółko rolnicze na swoim obszarze dokonuje eksperymentu, pokazu czy też doświadczenia, albo też rolnicy nowatorzy, przodujący czy działacze sprawdzają celowość i przydatność inno-

---

[10] E. M. Rogers: *Diffusion of Innovations*, N.Y. 1962, s. 131.

wacji w swoich gospodarstwach. Nic nie stoi na przeszkodzie, by instytucje rolnicze czy handlowe (np. GS) przeprowadzały również takie eksperymenty i pokazy, oferując rolnikom nowe urządzenia i narzędzia.

Trudności w przenikaniu postępu technicznego związane są jeszcze często z tak zwaną złożonością innowacji czy to w zakresie jej poznania w ogóle, czy też stosowania i obsługi ze strony rolników, czy też ze względu na konieczność przeprowadzenia jakichś innych uprzednich zmian, np. w zakresie organizacji życia społecznego. Tak np. wprowadzenia sztucznej deszczowni na wspólnocie pastwiskowej w jakiejś wsi implikuje wysoki stopień społecznej organizacji tej wsi, wyrobienie organizacyjne ludności i doświadczenia uzyskane w celowej formalnie zorganizowanej działalności. Jest ono możliwe w Żyrzynie, ale niemożliwe w ogóle w Strupinie i niemożliwe jeszcze w Dębowcu czy Kotlinach. A zatem w procesie przenikania innowacji technicznych winna być przestrzegana zasada stopniowania innowacji (tzn. przechodzenia od wprowadzania innowacji prostych, nie uwarunkowanych równoległością wprowadzenia innych, towarzyszących, komplementarnych — do innowacji trudnych, złożonych) oraz zasada adaptacji ludności i przygotowania organizacyjnego i fachowego do korzystania i eksploatowania innowacji. Metoda ta umożliwia częściową i stopniową zmianę postaw oraz wzorów gospodarowania. Tymczasem gwałtowna i całkowita zmiana wszystkich postaw, a więc całej osobowości, jest bardzo trudna dla jednostki, prowadzi często do dezorganizacji osobowości, jest trudna również dla wsi jako społeczności lokalnej i prowadzić może do jej dezorganizacji i dezintegracji.[11]

ZAKOŃCZENIE – DWIE FAZY W PROCESIE PRZENIKANIA POSTĘPU TECHNICZNEGO

Obserwując wsie zmodernizowane i słabiej rozwijające się można dojść do wyodrębnienia dwóch faz w rozwoju wsi i gospodarstw rolnych i związanego z tym przenikania postępu technicznego.

Pierwsza z nich faza wstępna ma miejsce wówczas, gdy do wsi i gospodarstw przenikają podstawowe innowacje techniczne i organizacyjne, jak np. nawożenie mineralne, stosowanie ziarna selekcyjnego, chemiczne zwalczanie chwastów i szkodników, siew rzędowy, orka traktorem i takich narzędzi i maszyn, jak kopaczki, żniwiarki, wiązałki, a więc mechanizacji ogólnej. W tym etapie główną rolę odgrywają indywi-

[11] W opracowaniu niniejszego podrozdziału rozprawy wykorzystano w szczególności wyniki badań nad dyfuzją innowacji, przedstawione przez W. Makarczyka w rozprawie: *Badania nad dyfuzją innowacji rolniczych — zagadnienia i metody*, „Roczniki Socjologii Wsi" 1968, t. VI.

dualne decyzje modernizacyjne rolników oraz zbiorowe działania w zakresie wspólnych urządzeń wioskowych, jak np. elektryfikacja, budowa szosy, zlewni mleka, wodociągów itp. Ale wprowadzenie tych innowacji do gospodarstw i wsi stanowi pierwszy etap, poza progiem którego występują już automatyczne mechanizmy dalszego rozwoju gospodarczego i społecznego. Zmiany ilościowe doprowadzają do zmiany jakościowej, cząstkowe zmiany — do zmiany całościowej. I właśnie tę fazę można nazwać drugim etapem przenikania postępu technicznego.

Pod względem społecznym etap ten charakteryzuje się wykształceniem we wsi licznej grupy gospodarstw nowatorskich, przodujących i grupy działaczy i organizatorów. Organizacje wiejskie, zarówno zawodowe i społeczno-polityczne zrzeszają większość ludności danej wsi. Zostają one uznane za „swoje" i właśnie organizacje społeczne inicjują i organizują wprowadzanie innowacji do wsi i rolnictwa.

Na tym etapie rolnicy, rozwijając dalej swe gospodarstwa, muszą przechodzić do wprowadzania specjalizacji produkcji (np. w Rożdżałowie — produkcji pszenicy i jęczmienia, w Kopinie — ziemniaków i hodowli), a przez to i do wprowadzania specjalistycznego budownictwa rolniczego, czy też wprowadzania sprzętu i maszyn specjalistycznych, wprowadzania urządzeń i narzędzi trudniejszych w obsłudze i wymagających obsługi kwalifikowanej i wyspecjalizowanej. Wszystko to może się dokonywać przede wszystkim przez zbiorowe i zorganizowane działanie. Stąd też etap ten można określić etapem modernizacji zespołowej. W tym okresie wieś staje się „otwarta" na innowacje, poszukuje ich i wprowadza przez swe instytucje. W tym okresie wsie, a w nich większość gospodarstw, dążą do wprowadzania innowacji najtrudniejszych, zakładających w dużym stopniu współdziałanie we wsi i dyscyplinę organizacyjną. Dowodem tego jest przedsięwzięcie założenia sztucznej deszczowni we wsi Żyrzyn, zaś we wsi Rożdżałów — zakupienie kombajnu zbożowego, a w Udryczach — zorganizowanie nie tylko zakładów usługowych w postaci parku maszynowego oraz piekarni, produkcji pustaków, ale również organizacji usług dla rolników w postaci kompleksowej uprawy ziemi poszczególnym rolnikom we wsi przez kółko rolnicze. Coraz bardziej realne jest organizowanie przez kółko rolnicze usług produkcyjnych wykonywanych przez personel obsługi rolnej kółka rolniczego na zlecenie gospodarstw pozbawionych męskiej siły roboczej, czy też gospodarstw, w których wystąpiły okresowe trudności z powodu choroby gospodarza lub gospodyni, ewentualnie ich podeszłego wieku.

Tak więc odkrywamy dwa ośrodki, główne ogniwa psychospołecznych uwarunkowań przenikania postępu do wsi i rolnictwa oraz ośrodki

modernizacji wsi: gospodarstwa nowatorskie i przodujące we wsi oraz instytucje wiejskie. Te dwa ośrodki połączone są ze sobą na zasadzie sprzężenia zwrotnego. Jeśli ogniwa tego układu społecznego zostaną wprawione w ruch, wówczas proces przenikania innowacji w danej wsi jest zorganizowany. Ogniwa tego układu łatwiej jest wytworzyć we wsiach o sprzyjającym układzie zewnętrznych warunków lokalnych (wsi i gospodarstw) niż w układzie nie sprzyjającym. Działają one również skutecznie w układach mieszanych, jak np. w Kopinie (gdzie wieś jest niewielka, występuje częściowa szachownica gruntów, gleby są słabe, ale wieś ma zabudowę zwartą i korzystną strukturę agrarną).

Zasadniczym więc zadaniem praktyki jest doprowadzić do utworzenia i uruchomić w każdej wsi gospodarstwa nowatorskie i przodujące oraz instytucje wiejskie uznawane za „swoje" przez ludność wsi. Zadanie to — jak wynika z całości wywodów — jest jednak bardzo złożone. Jeśli uda się jednak wytworzyć ten skomplikowany układ psychospołeczny, wówczas modernizacja danej wsi i upowszechnienie postępu toczy się, przełamując łatwo wszystkie trudności i obejmuje swym zasięgiem większość ludności i gospodarstw rolnych.

РЕЗЮМЕ

В работе рассматриваются психо-социальные факторы проникновения и распространения технического прогресса в единоличные сельские хозяйства Польши. Исследования опираются в основном на собственные (автора и коллектива) социологические наблюдения, проводимые в 8 деревнях Люблинского воеводства, которые подбирались по принципу контрастности (противоположности). Эти деревни были разделены на четыре одинаковые группы (по 2 деревни в каждой): I — модернизированная деревня, развивающаяся быстрее всех деревень в повяте, а II — деревня из этой же группы, но сильно отстающая в развитии.

В разделе работы, посвященном анализу полученных результатов, рассматривается роль четырех групп факторов. Проникновение технического прогресса в деревню зависит прежде всего от степени технического оснащения деревни и от способа действия информационных каналов, а также от различных форм передачи культуры. Здесь автор устанавливает ряд закономерностей. Вторую группу факторов составляет образующаяся в данной деревне (в этот же период) многочисленная категория земледельцев-новаторов, передовых земледельцев и земледельцев-общественников. В своих исследованиях автор старается установить условия, при которых образуется

этот новый тип земледельцев, а также их происхождение. Распространение технического прогресса зависит от общественной структуры деревни как локальной группы. Все быстро развивающиеся (модернизированные) деревни характеризуются широким участием их жителей в различных организациях (профессиональных, культурных, общественных и политических) и в формальных институциях, признаваемых ими „своими". Это явление названо процессом институциолизаци внутренней организации деревни как локального общества. Были также установлены условия, благоприятствующие и тормозящие возникновению и эффективной деятельности в деревне формальных объединений, организаций и учреждений. Поэтому их возникновение и признание населением „своими" составляет третий психо-социальный фактор распространения технического прогресса. Наконец, четвертую группу факторов составляют большее и меньшее сопротивление системы традиционных взглядов, образцов поведения вводимым новшествам, в зависимости как от вида новшества, так и от способа его введения.

Работа заканчивается утверждением, что в процессе распространения технического прогресса в деревне и в сельском хозяйстве можно выделить две фазы: I — фаза общей индивидуальной модернизации, т. е. количественных изменений, II — фаза специальной модернизации (специализация продукции, введение специальных приспособлений, сельскохозяйственных орудий, машин и оборудования, развитие специализированного хозяйственного строительства), т. е. коллективная модернизация, являющаяся фазой качественных изменений.

RÉSUMÉ

L'auteur de l'article parle des facteurs psycho-sociaux de la pénétration et de la propagation du progrès technique dans l'agriculture individuelle en Pologne. L'essai de réponse a été fondé surtout sur les recherches sociologiques propres (faites par l'auteur et par le collectif) dans 8 villages de la voïvodie de Lublin choisis d'après le principe de contraste (opposition) de 4 ensembles de villages, dont chacun comprenait 2 villages: l'un — le plus modernisé, se développant le plus vite dans le district, et l'autre — le plus arriéré dans son développement, bien que provenant de la même commune.

Dans l'analyse des résultats de recherches l'article démontre le rôle de 4 groupes de facteurs. La pénétration du progrès technique dépend avant tout de l'équipement convenable du village et du mode d'action des conduits d'informations nécessaires et des diverses formes de trans-

mission de la culture. L'auteur définit plusieurs régularités s'y rapportant. Le deuxième groupe de facteurs est constitué par la formation dans un village donné (dans la même période) d'une nombreuse catégorie d'agriculteurs novateurs, d'agriculteurs tenant la première place dans la production et d'agriculteurs hommes d'action. Dans les recherches on essayait de définir de quelles parties de population rurale proviennent ces nouveaux types d'agriculteurs et quelles sont leurs conditions de vie. Le développement du progrès technique dépend des changements dans la structure sociale de l'organisation du village en tant qu'un groupe local (de collectivité territoriale). Tous les villages qui se développent rapidement (modernisés) se caractérisent par une participation en masse des habitants dans les organisations (professionnelles, socio-culturelles, politiques) et dans les institutions formelles considérées comme „propres". Ce phénomène est appelé processus d'industrialisation de l'organisation interne du village comme une société locale. On a défini les conditions et les circonstances favorisant ou frainant la formation dans le village et l'action efficace de formelles associations, organisations et institutions, car leur formation et leur approbation de la part de la population pour „propres" constitue le troisième groupe de facteurs psycho-sociaux de propagation du progrès technique. Au quatrième groupe de facteurs appartiennent la resistance du système traditionnel des attitudes, des modèles de comportements et de valeurs envers les innovations introduites, dépendant aussi bien du genre d'innovation que de la façon de son introduction.

L'auteur finit l'article par la constatation que dans le processus de propagation du progrès technique à la campagne et dans l'agriculture on peut distinguer deux phases: celle de modernisation individuelle, générale c.-à-d. de changements quantitatifs et celle de modernisation spécialisée (spécialisation de la production, introduction des instruments de travail spécialisés, des machines et des aménagements, développement de la construction des bâtiments d'exploitation spécialisée), collective, formant la phase de changements qualitatifs.

Papier druk. sat. III kl. 80 g | Format 70 × 100 | Druku str. 36
Annales UMCS Lublin 1969 | Lub. Zakł. Graf. Lublin, Unicka 4 | Zam. 2813. 7.VIII.69
700+50 egz. Z-3 | Manuskrypt otrzymano 7.VIII.69 | Data ukończenia 15.III.70